

Om härmasken.

Af

Sven Lampa.

Detta namn gafs redan i äldre tider åt vissa insektlarver, hvilka någon gång uppträda samlade i tusental och bilda en sammanhängande massa, som sakta rör sig i en viss riktning och därför kunnat liknas vid en stor orm. Det är ju ej underligt, om man i det vidskepliga sextonhundratalet, då fenomenet först lärer blifvit uppmärksammat, ja t. o. m. senare tillskref denna märkvärdiga företeelse någon viss betydelse, såsom krig och örlig (däraf namnet) äfvensom god skörd eller missväxt etc. Härmasken är till namnet eller med andra benämningar känd mångenstädes i Sverige, dock mest genom hörsagor, då det torde varit blott högst få personer, som sett den i verkligheten. BOHEMAN lämnar visserligen ett utförligare omnämmande rörande djuret i Årsber. om Zoologiens framsteg 1845 och 46, sid. 21, men utan att dock hafva själf sett det under sina många exkursioner i landets olika delar.

Den första underrättelsen om härmasken (Heerwurm) lämnas, som det synes, af SCHWENCKFELT i hans *Teriotropeum siliciæ* af 1603, och kallar han den *Ascaris militaris*. Han säger, att bergsfolket i Riesengebirge tror, att det betyder hungersnöd, om ett härmasktåg rör sig uppåt höjderna, men ett fruktbart år, om det skrider nedåt lägre trakter. Senare, i adertonde århundradet, omnämnes den från Thüringerwald, hvarifrån de flesta underrättelserna utgått. Där trodde landtfolket, att om härmasken skred öfver en kvinnas utlagda kläder, skulle hon bli fruktsam eller kunna motse en lycklig nedkomst. Norrmannen JONAS RAMUS beskriver 1715 »ormedrag» (härmasken) och säger, att om tåget kröp öfver utlagda kläder, skulle detta vara ett godt tecken, men

om det delade sig och gick förbi, betydde det däremot olycka. Äfven i Norge var alltså härmasken föremål för vidskepelse.

PONTOPIIDAN berör härmasken i sin Norges Historia 1754.

KÜHN VON EISENACH omtalar den 1774, 81 och 82 äfvensom OKEN (Naturges. Vol. V) samt THON. Dessa författare kunna upplysa om, att härmasken består af fluglarver, tillhörande släktet *Sciara*.¹ DE GEER hade redan förut (1776) förklarar djuret vara en *Tipula* L., som ZIERVOGEL anträffat vid Ekolsund i Sverige.

Kort före 1846 fann RAUDE i Hannover larver och sände dem till BERTHOLD, som sedan fick exemplar utkläckta och påstår, att de voro *Sciara thomæ* L., och detta påstående togs sedan för godt af författarna.

TH. BELING (Wien ent. Zng 1886) fann härmasken samt fick myggor utkläckta, hvilka dock ej voro *Sc. thomæ* utan en annan art, nämligen den af d:r M. NOWICKI, under namn af *militaris* beskrifna. Sistnämnda författare skref en större afhandling om densamma med titeln »Der Kopaliner Heerwurm» i »Verh. des naturforschend. Vereines in Brünn, VI Bd., 1867». Han hade då lyckats få myggorna utkläckta. Som denna afhandling är af stort intresse och grundläggande för vidare studier rörande denna art och dess många samsläktingar, vill jag här nedan omnämna i största korthet det viktigaste af dess innehåll.

Af de många namn, som af landtfolket tilldelats det märkvärdiga djuret, anför han förutom Heerwurm, äfven andra, såsom Kriegswurm, Wundertier (Tyskland), Ormedrag, Dragfäe (Norge) samt latinska namnen *Tipula mirabilis* BECHST., *paradoxa* HOST o. s. v.

Många författare dessutom hafva omnämnt härmasken mer eller mindre vidlyftigt, utan att dock själfva hafva sett honom, och detta är nog orsaken till, att man i det längsta efter BERTHOLD ansett den tillhöra *Sc. thomæ*. Ett af de viktigaste bidragen hafva lämnats af BECHSTEIN: Der Heerwurm, sein Erscheinen, seine Naturgeschichte und seine Poesi.

¹ Man brukar i Sverige numera kalla arterna för sorgmyggor efter tyska benämningen Trauermücken, som troligen uppstått, emedan vissa arter äro, äfven hvad vingarna beträffar, nästan svarta och alltså klädda i sorgdräkt.

Med tafla. Nürnberg 1851. Äfven han kom till det resultat, att härmasken ej härstammade från *Sc. thomæ* utan bestod af en mindre art, som ej kunde återfinnas hos WINNERTZ i hans monografi öfver släktet; men på grund däraf, att tågen kunna vara af olika färg, då larverna i det ena äro ljusgrå, i ett annat brungrå och mycket större, håller han för sannolikt, att härmaskarna kunna utgöras af minst två olika *Sciara*-arter. BERTHOLD grep sig ånyo an med studiet af djuret, utgaf 1854 ett nytt och värdefullt arbete om härmasken, och förklarar däri, att BECHSTEINS små larver voro mindre honexemplar af *Sc. thomæ*.

D:r NOWICKI i Krakau fann härmasken 1865 i västliga Karpaternas stora skogar, hvilka bestå förnämligast af barrträd, med här och där inblandade bokar och enar. Han kallar honom Kopaliner-Heerwurm efter namnet på den by, invid hvilken den af honom varseblefs. Den träffades d. 15 juli i skymningen och hade då nyss framkommit ur jorden. I gryningen följande morgon råkade han på ej mindre än elfva tåg, som framskredo uti åtskilliga riktningar på skuggiga och daggvåta platser, men efter kl. 8 samma morgon begåfvo djuren sig ned i den mullrika jorden, emedan vädret var varmt och soligt. De syntes undvika ljus och solsken. I sista veckan af juli försvunno de helt och hållet. Följande år, 1866, visade sig ej härmasken, men 1867, då platsen ånyo besöktes den 7 juli, anträffades åter dess tåg. Vädret var kyligt och himlen ofta mulen, hvarför tågen voro i rörelse ända till kl. 2 e. m., men å solbelysta platser försvunno de tidigare. Vid starkt regn lämnade larverna ej sin tillflyktsort under jordytan, men ett duggregn hindrade ej deras vandringar. Den 21 juli hade tågen nästan upphört, kanske beroende därpå, att jordytan var uttorkad,

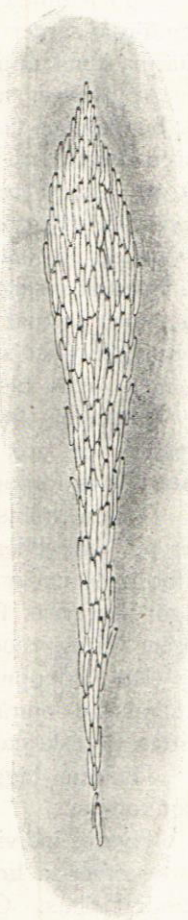

Fig. 1. Härmasken.

och att ingen dagg föll om nätterna. Ett och annat mindre tåg kunde dock upptäckas ända till den 22 i nämnda månad, och vid undersökningen af jorden under ytan märktes den 29 såväl fullvuxna larver som puppor.

Vid nämnda tid utvecklade sig inne i rum af NOWICKI hemförda larver till puppor och slutligen den efterlängtade »härmaskens upphof», och befanns detta vara en annan art än *Sc. thomæ*, nämligen en mycket mindre, som sedan af N. benämndes *Sc. militaris*. För att få densamma ute i naturen, begaf han sig den 4 augusti åter till Kopaliny. Förgäfves eftersöktes i luften dansande eller på trädstammar krypande myggor, sådana som KÜHN omnämnt. Efter mycket krypande på knän och armbågar upptäcktes de dock sittande på marken i små flockar, men på långt när ej i sådan mängd, som man kunnat förmoda med anledning af de talrika larver, som förut visat sig. Hanar voro sällsynta, och larver funnos ej mera, utan blott puppor och myggor.

Larverna framträda eller försvinna ej alla på en gång, emedan de äro af olika ålder och storlek, och de äldsta naturligtvis förpuppa sig före de andra.

Tågen framskrida åt hvilket håll som helst, och beror det på väderleken, hvilken tid å dygnet det sker. Hvilotiden tillbringas under jordytan i fuktig skogsjord (humus), som utgör larvernas föda, och de nedtränga ej i ett fastare jordlager. Skugga och fuktighet utgöra för dem lifsvillkor.

Då förpuppningstiden är nära, församla sig larverna från ett mindre område, och allt flera sluta sig till tåget under dettas framskridande.

Honorna lägga äggen i öfre jordlagret, allt efter som de framkomma.

Hvarje individ bibehåller ej ständigt samma plats i tåget, ty de öfversta kräla fortare än de andra och byta härigenom ständigt plats. Oaktadt larverna äro klibbiga, synas de ständigt rena, ty barr eller andra föremål, som fastnat på dem, befria de sig snart ifrån.

Tåget är merendels rakt, men kan understundom gå i krokor och därigenom bli liknande en orm. Möter det ett öofverstigtligt hinder, delar det sig i spetsen och kringgår sålunda detsamma, för att sedan åter förena sig. Är det ett svårare sådant, som ej kan kringgåas, synas djuren vanligen

hitta på något sätt att praktisera sig däröfver. Fördjupningar eller mindre hålor fyllas af de främsta i tåget, en brygga bildas, hvaröfver de efterkommande kräla fram, och därpå blir det de förstnämndas tur att följa efter. Om två tåg stöta samman, förena de sig ofta till ett enda, som därigenom får större dimensioner. Stöter tåget på vatten, gå anförarna däri, och de andra följa efter, hvarvid många drunkna, emedan de ej kunna simma. Om ett tåg blir afbrutet, förenas det åter, eller uppstå två särskilda tåg. Gräsbeväxta platser besöktes ej af härmasken, utan träffades den alltid på sådana ställen, där jordytan var betäckt med barr. Hastigheten af tågets framskridande beror af markens beskaffenhet. På en slät, lerbunden yta fortskred ett tåg 2 tum på 5 minuter, men de bakersta individerna hunno blott $1\frac{3}{4}$ tum; är marken ojämn och betäckt med mossor, skriker det något långsammare. Dess riktning är mest beroende af markens beskaffenhet, solsken och fuktighet, ej af kommande krig, missväxt eller dylikt, som i fabeln omnämnes.

Hvad ändamålet med sammanhållningsdriften beträffar äfvensom vandringarna anser han, att dessa ej äga motsvarighet hos djur af andra klasser (?), och att uttalade meningar härom äro föga tillfredsställande. Det synes, som om behöfvat af föda ej skulle tvinga larverna till att vandra, ty på de lokaler, där de vistas, kan skogsmyllan i jordytan ej gärna tryta, ifall de verkligen lefva däraf, hvilket tycks vara fallet. Äggen läggas ej i stora hopar utan mer spridda och på olika ställen, ej heller märktes, som af någon observator uppgifvits, mindre samlingar eller skilda individer af larver och puppor omgifna af spunna väfnader. Hvad angår förklaringarna öfver larvernas tåg, anföras slutligen BECHSTEINS ord, att härmaskens sällskaplighet och dess vandringslusta, som blott inträffar på vissa tider och timmar, är och förblir en naturhemlighet, hvars nyckel hvilar i den skapande Allmaktens hand och som i härmasken framvisar ett af sina under.

Om man frånser den omständigheten, att härmasken betydligt förminskas i antal genom torka, drunkning, människors åtgöranden, betande kreatur etc., så återstå ännu flera fiender, som härtill kunna bidra, nämligen fyrfotadjur, fåglar, grodor, insekter m. fl. NOWICKI betviflar dock, att de sistnämnda anställa någon förödelse på härtågen, emedan han ej för-

märkte något sådant. Spindlar och myror veko undan för dem, men en fiende lärde han känna uti larverna till en fluga, *Cyrtoneura pabulorum* FALL. Dessa snyltgäster medföljde tågen i stort antal, hvarvid de kröpo in i dem. De anträffades äfven ibland larverna i jorden.

NOWICKI hemförde larver tvenne gånger från Kopaliny, men den första gången, 1865, blefvo de utmattade under resan och dogo under vägen eller vid framkomsten. Andra gången, 1867, blef utgången lyckligare, emedan väderleken då var kylig. Ett lustigt äfventyr inträffade under resan, emedan väskan, där djuren förvarades, ej slöt väl till i öppningen. De medresande trodde till en början, att det fanns smultron däri, och det vattnades dem i munnen, men till sist föll en klump larver ned på kupégolfvet, hvarvid en bredvid sittande dam sprang upp med ett skri. De öfriga medpassagerarna fingo äfven snart se maskarna samt kastade föraktfulla blickar på dem, synnerligast som professor N. såg något ruskig ut efter krypandet på marken i skogen; men de lugnade sig snart, då han berättade historien om härmasken med alla dess underbara, fabelaktiga och humoristiska detaljer.

Efter hemkomsten till Krakau släpptes larverna in i en inhägnad af trä, sedan i en påse medförd skogsjord ditlagts till mer än en tums tjocklek. För att hålla denna jord lagom våt, strilades vatten dagligen öfver densamma, och betäcktes den dessutom med vått sugpapper. Dessa åtgöranden höllo larverna vid lif några dagar längre, men många dogo icke destomindre.

Så ofta larverna uppkommo till jordytan, bildade de ett tåg, som framskred inom inhägnaden från venster till höger eller tvärtom och bildade ofta en sammanhängande ring. Ibland var tåget i rörelse hela natten och ända till klockan blef 10 eller 11 följande dag, stundom lågo dock larverna vid samma tid stilla under jordytan. En gång, den 8—9 juli, voro de i rörelse 22 timmar, men togo sig därefter en grundlig hvila ända till middagen den 11. De voro ej fullväxta vid infångandet, och därför dogo de flesta under fångenskapen, så att blott några honor undergingo sin sista förvandling. Dessa tillhörde ej *Sciara thomæ* utan en mindre art, som då ej kunde säkert bestämmas i brist på hanar.

Den 21 juli reste NOWICKI åter till Kopaliny för att få fatt uti fullväxta larver, som med större sannolikhet skulle undergå sista förvandlingen och lämna hanar. Detta lyckades, och många hemfördes, som snart förpuppades. Den 25 juli började fullbildade myggor, både hanar och honor, att framkomma.

I själfva skogen inrättades vid Kopaliny på ett fuktigt och skyddadt ställe en kläckplats, som omgafs med ett litet dike, hvars yttervägg var lodrät, så att larverna ej kunde krypa uppför densamma. Hit infördes en hop larver och puppor, och vid ett senare besök, den 5 aug., funnos fullbildade myggor både här och i skogen däromkring.

Innan jag lämnar NOWICKIS mycket långa men ytterst intressanta afhandling om kopalinerhärmasken, hvarur blott enstaka observationer af utrymmesskäl här kunnat anföras, vill jag äfven så kort ske kan nämna något om djurets metamorfos och utseende, enligt i nämnda publikation förekommande uppgifter, då vår härmask synes uppträda på samma sätt och möjligen kan vara samma art.

Larven är valsformig, något smalare mot ändarna, och har tre par vårtformiga knölar i stället för fötter å de främsta kroppsringarna och på sista ringen en kort, tublik analfot (Nachschieber).

Kroppsfärgen är gråaktig, nästan vatnenklar, så att det gulbrunaktiga tarminnehållet lyser igenom. Huden glatt och glänsande samt klibbig. Det något indragna hufvudet är glänsande svart och har tandade käkar samt två punktögon. Fullväxt, i slutet af juli, är den 7 mm. lång och 1 mm. tjock. Han är ganska rörlig och slår omkring sig med framkroppen, äfven om han blott obetydligt oroas.

Puppan är 3—4 mm. lång, 1,2 mm. tjock och en s. k. mumiepuppa, emedan de yttre kroppsdelarna ligga nästan fria utanpå kroppen. Hon är något plattad och böjd, smalare bakåt, till färgen gulhvit, ögonen svarta, och bakkroppens sidor hafva gula fläckar, likaledes undersidan efter midten. — Puppstudiet varar i ungefär en vecka.

Den fullbildade myggan kommer närmast *Sc. funebris* WINN. och är svart med glänsande ryggsköld och ett gult sidostreck, ♀, eller gula fläckar, ♂, på bakkroppen nä-

Fig. 2.

Larv och puppa först.

stan lika som hos *Sc. thomæ*. Den gula färgen utplånas nästan eller blir brun, sedan djuret dött och torkat. — På pannan sitta tre små oceller (punktögon) i triangel, ögonen håriga, njurformiga. Antennerna 16-ledade, lederna nästan lika breda som långa, oskaftade; andra basaleden något gulaktig i spetsen. — Ryggskölden är högt hvälfd, utan tvärfåra, men med längsfåra på sidorna.

Fig. 3.

Mygga och antenn.

Svängkolfvarna svartbruna, och vingarna blekt svartaktiga med mörkare kostalkant, främre ribborna tjockare och nästan svarta, de bakre smalare och blekare, den tredje i ordningen från framkanten räknadt gaffelformig, se vidare figuren. Å nyss utkläckta exemplar märkas å bakkroppens öfver och undersida kvadratiske och svartaktiga fläckar, som dock snart försvinna. Honans ägglägningsapparat tillspetsad, med två rundade och tvåledade sidolameller. Hanens analtång klumpig, de två armarna tvåledade, och mellan dem sitta två utstående spetsar.

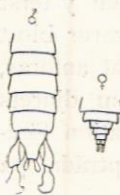

Fig. 4.
Bakkropp
med
analbihang.

Djuret är trögt, sitter vanligen stilla på marken, och dess listtid är kort. Honorna äro vanligen flera än hanarna och lägga äggen i små klumpar under jordytan, isynnerhet å fuktiga ställen. Äggen äro rundade, gulhvita, men mörkna efter hand.

Jag vill till sist redogöra för hvad som å sista tiden blivit känt rörande detta djurs märkvärdiga lefnadssätt. Ehuru

fenomenet »härmasken» länge varit bekant i Sverige, snart i 150 år, har det dock ådragit sig mindre uppmärksamhet än det förtjänar, emedan man blott högst sällan observerat detsamma. ZIERVOGELS af DE GEER omnämnda upptäckt af härmasken syes vara den enda offentliggjorda iakttagelse i Sverige. Under de fyra decennier, jag sysslat med entomologi, har intet af mig känt fall rörande härmaskens uppträdande afhörs förrän i år, då den oförmodadt uppenbarade sig på ej mindre än fem olika ställen och troligen flerstädes. Det torde därför vara på sin plats att här nämna litet utförligare därom.

Den första underrättelsen meddelades af M. NILSSON, Västerslöfs gård, Qviinge i Kristianstads län den 24 juli. Be-

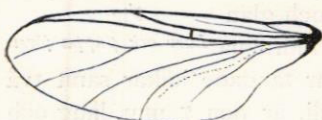

Fig. 5. Vinge.

skrifningen på fenomenet är i mycket öfverensstämmande med förut gjorda iakttagelser. Han skrifver, att larverna »funnos på en gångstig i en grandunge. De voro liksom sammangyttrade till ett band om vid pass $2\frac{1}{2}$ meters längd, 2—6 cm. bredd — olika å olika delar af bandet — samt ungefär 4 mm. tjocklek. Hela massan rörde sig samtidigt framåt, så fort djuren hunno kräla, dock voro alla sammanklibbade kropp vid kropp. — — — Deras härd befann sig under löf och kvistar samt innehöll ännu $\frac{1}{2}$ dl af samma sorts larver. Vi brände dem alla» (!). Ett prof sändes dock till Entomologiska Anstalten, där man lyckades få utkläckta myggor omkring den 8 augusti.

Vid en närmare undersökning af dessa myggor befanns, att de ej kunde tillhöra arten *Sc. thomæ*, dels emedan de voro knappast mer än $\frac{1}{3}$ så stora som denna, och dels emedan vingribbornas läge ej var detsamma. De öfverensstämde till de flesta delar med NOWICKIS *Sc. militaris*, men ribbornas utlopp i vingkanterna voro något annorlunda. Jag kunde följaktligen ej med säkerhet afgöra, om de tillhörde denna art, som åtminstone ej är upptagen under samma namn i ZETTERSTEDTS *Diptera Scandinaviae*. Tyvärr skedde undersökningen ej å nyss utkläckta exemplar utan å torkade, då bestämningen af de många arterna af släktet *Sciara* blir mycket försvårad och osäker, emedan skillnaden dem emellan äro högst obetydliga.

En annan underrättelse erhöles nästan samtidigt från ERIK ENELL, Vinketomta säteri nära Vimmerby. Tåget passerade här en grusad väg, just som det där blef upptäckt, och var 1 meter långt, 5—7 cm. bredt och 1 cm. djupt, afsmalande mot båda ändar men mest baktill.

Från E. G. ENARSSON vid Åshammar i Gefleborgs län meddelades den 31 juli rörande ett liknande tåg, men var detta nära 3 m. långt och som vanligt bredast framtill.

Slutligen må anföras följande ur ett bref från regementsläkaren, d:r I. AMMITZBÖLL i Ystad. Öfverskriften lydde: »En duggorm», som torde vara härmaskens namn i Skåne. »Den anses där som ett ytterst giftigt djur och upptäcktes på morgonen den 23 juli, krypande i gräset vid Österlöfs station, nära kanten af Råbelöfsjön i Kristianstads län. Enligt stationsinspektorens utsago var den 1 m. lång, och vid

nogare efterseende visade den sig — såsom ju alltid är händelsen — bestå af milliontals af omkring 8 mm. långa fluglarver, bleka till färgen, men med mörkare hufvuden. Om tåget oroades, skyndade larverna sig att snart återtaga den förra ordningen.

En del däraf, som skickades mig i en ask, visade äfven samma fallenhet att taga form af en orm — djuren krälade alldeles intill hvarandra och i flera lager. Fenomenet är säkert ganska sällsynt, åtminstone här i Skåne, men jag har sedermera hört, att duggormar äro väl bekanta i Småland. Under de närmare 30 år jag bott i orten (i Skåne), har jag icke hört talas om dem förut. Så mycket märkvärdigare var det då, att några dagar efter sedan det nämnda tåget visade sig, ett annat anträffades, krypande på en väg vid Grönhult i Vänga socken, ej långt från sjö. Några personer, som gingo till sitt arbete, funno det en morgon, och som det ansågs ytterst giftigt, drogo de icke i betänkande att använda en half timma af sin arbetstid till att gå efter halm och noga uppbränna detsamma. Jag har sedermera hört, att detta är ett gammalt bruk, som ingen bör underlåta att iakttaga».

I en låda laggda larver dogo, men där utkläcktes en fluga, som efter allt att döma synes vara *Cyrtoneura assimilis* FALL., hvilken är allmän i södra Sverige. En annan art, *C. cæsia* fick undertecknad för flera år sedan utkläckt bland larver af gräsflyet (*Charæas graminis* L.) från Norrbotten.

Som det torde synas af föregående, har ändamålet med denna uppsats egentligen varit, att fästa uppmärksamheten hos de personer, som under juli månad ströfva omkring i skog och mark, på detta intressanta och särdeles märkvärdiga naturfenomen, som vidskepelsen gifvit namnet härmasken, och som kan lämna den uppmärksamme iakttagaren rikt stoff till nöje och ett allvarligt begrundande. Det har varit en särdeles gynnsam sommar i år för härmasken, hvarför det är sannolikt, att den kan komma att visa sig äfven 1908, helst å samma lokaler som förut.

Sven Lampa.